

اهمیت تولید علم و راهکارهای پیشرفت علمی جامعه بر اساس رهنمودهای قرآن و نهج البلاغه

کاوه علمداری^{۱*}، حسن کریمی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان علامه امینی تبریز (نویسنده مسئول)

^۲ دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان علامه امینی تبریز

چکیده

این مقاله به روش کتابخانه ای و مروری به انجام رسیده است و هدف از نوشتن آن بررسی اهمیت علم و پیشرفت علمی در جامعه ی اسلامی بر اساس آموزه های قرآن و نهج البلاغه و هم چنین شیوه های رسیدن به پیشرفت علمی بر همین اساس می باشد و پژوهنده در آن به نتایج زیر دست یافته است:

- قرآن به روش های مستقیم و غیر مستقیم مسلمانان را به علم اندوزی و پیشرفت علمی دعوت می نماید.
- بر اساس آموزه های نهج البلاغه «خیر»، علم اندوزی و پیشرفت علمی می باشد.
- برای رسیدن به قله های پیشرفت علمی طبق فرمایشات قرآن کریم باید با تلاش و کوشش دست به انجام عمل نیک زد و با ایمان قلبی و عزمی راسخ به سمت پیشرفت علمی حرکت کرد.

واژه‌های کلیدی: علم، پیشرفت علمی، مستقیم و غیرمستقیم، خیر، عمل نیک، ایمان قلبی.

مقدمه

خداوند متعال در قرآن کریم بارها و بارها و به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر موضوعاتی مثل علم اندوزی و پیشرفت علمی و تعقل و تفکر تاکید کرده است و ۸۵۴ بار از واژه ی علم و مشتقات آن استفاده کرده است و اولین آیاتی هم که به پیامبر عظیم اشان اسلام حضرت محمد (ص) فرستاده است از پیامبر می خواهد که بخواند، (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) معنی: (بخوان به نام پروردگاری که تو را خلق کرد.) (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، علق، آیه ی ۱) که این خود نشان از اهمیت ویژه ای است که علم در زندگی و حیات مادی و معنوی انسان دارد.

خدای متعال به روش های مستقیم و غیر مستقیم مردم را به دانش اندوزی دعوت می نماید. در روش مستقیم از مردم می خواهد تا با اراده ی آهنین و انجام عمل نیک و راه ندادن هرگونه سستی در کار قدم در راه علم بگذارند و به قله های پیشرفت علمی دست یابند.

بر اساس آموزه های قرآنی روا است که مسلمانان در برابر کفار هیچ گاه صلح نکنند و خود کفا باشند. این همان اقتصاد مقاومتی است که مقام عظمای ولایت حضرت آیت الله خامنه ای نیز همیشه به آن تاکید دارند و سال ۱۳۹۶ را نیز به نام (اقتصاد مقاومتی تولید و اشتغال) نام نهادند.

هدف از مقاله ی پیش رو بررسی اهمیت علم و دانش اندوزی و پیشرفت علمی از منظر قرآن کریم می باشد. در انتها امید است که مورد توجه شما قرار بگیرد.

تعریف علم

علم در لغت نامه ی دهخدا به معنای: تعلیم دادن از راه پرسش، از راه پرسش یاد دادن، اموختن، تعلیم دادن، درس دادن، مشق دادن، معلمی یا تدریس کردن آمده است؛ اما علم در قرآن کریم به عنوان نور و روشنایی معرفی شده است:

۱. «... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تُسْتَوَىٰ الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ...» معنی: (... بگو آیا چشم نابینای جاهل و دیده ی بینای عارف یکسان هستند؟ یا ظلمات شرک و بت پرستی با نور معرفت و خدا پرستی مساوی هستند؟ ...) (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، رعد، آیه ی ۱۶).

۲. «وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ» معنی: (و هرگز کور و بینا یکسان نیست و هیچ ظلمت با نور مساوی نخواهد بود و هرگز آفتاب و سایه هم رتبه نباشد.) (همان، ۱۳۸۳، فاطر، آیات ۱۹ تا ۲۱).
در این آیات، انسانی که علم ندارد به کور، تاریکی و انسان صاحب علم به بینا و روشنایی تشبیه گردیده است. و در جایی دیگر، علم به عنوان خیر زیاد، معرفی شده است که فقط خردمندان آن را متذکر می شوند:

«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ» معنی: (خدا فیض حکمت و دانش را به هر که خواهد عطا کند و هر که را به حکمت و دانش رساند، درباره ی او مرحمت بسیار فرموده و این حقیقت را جز خردمندان عالم متذکر نشوند.) (همان، ۱۳۸۳، بقره، آیه ی ۲۶۹)

بنا بر آن چه ذکر شد، ماهیت علم در قرآن، نور و روشنایی و خیر فراوان می باشد.

حضرت علی (ع) نیز در خطبه ی ۱۵۴ کتاب نهج البلاغه می فرماید: (عقل با چشم دل سرانجام کار را می نگرد و پستی و بلندی آن را تشخیص می دهد ... و عمل کننده ی از روی آگاهی، چون رونده ای بر راه راست است، پس بیننده باید به درستی بنگرد آیا راه مستقیم است یا واپس گرا؟) (سید رضی، ۱۳۸۰، خطبه ی ۱۵۴، ص ۲۸۵)

منزلت علم در اسلام

اسلام دینی است که همواره به علم و دانش اهمیت فراوانی داده است، به گونه ای که قرآن کریم بین کسی که می داند و کسی که نمی داند تفاوت قابل شده است. خداوند متعال در آیه ی زیر این واقعیت را بیان می کند:

«هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» معنی آیه: (آیا کسانی که می دانند با کسانی که نمی دانند مساوی هستند؟) (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، زمر، آیه ی ۹)

همچنین اولین آیاتی که بر پیامبر بزرگوار اسلام (ص) نازل شد بر خواندن تاکید می کرد:

(اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) معنی: (بخوان به نام پروردگاری که تو را خلق کرد.) (الهی قمشه ای، ۱۳۸۰، علق، آیه ی ۱) که این خود نشان از اهمیت ویژه ای است که علم در زندگی و حیات مادی و معنوی انسان دارد.

پیامبر بزرگوار اسلام نیز بارها و بارها اهمیت علم را بازگو کرده اند. از ایشان روایت است که: (روزی رسول اکرم صلی الله علیه و آله وارد مسجد مدینه شد، چشمش به دو اجتماع افتاد که از دو دسته تشکیل شده بود و هر دسته ای حلقه ای تشکیل داده سرگرم کاری بودند. یک دسته مشغول عبادت و ذکر و دسته دیگر به تعلیم و تعلم و یاد دادن و یاد گرفتن سرگرم بودند. هر دو دسته را از نظر گذرانید و از دیدن آنها مسرور و خرسند شد. به کسانی که همراهش بودند رو کرد و فرمود: «این هر دو دسته کار نیک می کنند و بر خیر و سعادتند.» آنگاه جمله ای اضافه کرد: «لکن من برای تعلیم و دانا کردن فرستاده شده ام.» پس خودش به طرف همان دسته که به کار تعلیم و تعلم اشتغال داشتند رفت و در حلقه آنها نشست.) (شهید ثانی، ۱۳۷۴، ص ۱۰)

همچنین ایشان می فرمایند: «اطلبوا العلم ولو بالصین» یعنی: (علم بدست آورید حتی اگر در چین باشد.) (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۷). پیامبر بزرگوار اسلام با تاکید بر اهمیت علم بیان می دارد که حتی اگر علم در سرزمین های دوری مثل چین هم باشد، آن را به دست آوریم.

حضرت علی (ع) نیز در حکمت ۱۱۳ می فرماید: «... لا شرفَ كَالْعِلْمِ ...» معنی: ... شرافتی چون دانش نباشد ... (سید رضی، ۱۳۸۰، حکمت ۱۳۰، ص ۶۵۵). آن حضرت در این کلام گوهر بار شرافتی را والاتر و گران مایه تر از دانش و علم نمی داند که این امر نشان از اهمیت بسیار زیاد علم در دین اسلام را می رساند.

منزلت عالم در اسلام

عالم به کسی گفته می شود که صاحب علم بوده و کشف کننده روابط حاکم بین موجودات جهان باشد. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۵۰)

قرآن کریم برای صاحبان علم جایگاه رفیعی قائل است به طوری که نبود آنها را نقص زمین می داند، آنجا که می فرماید:

«وَأَوْلَ لَمْ يَرَوْا أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا...» آیا ندیده اند که ما [همواره] می آییم و از اطراف این زمین می کاهیم (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، رعد، آیه ی ۴۱).

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه فرمودند: یعنی دانشمندان و برگزیدگان را از اطراف زمین کم می کنیم (طبرسی، ۱۳۵۲، ج ۱۳، ص ۸۹). ابن عباس (ابن عباس، بی تا، ص ۲۱۰) و قرطبی (قرطبی، ۱۴۲۲، ج ۵، ص ۲۳۵) در تفاسیر خود می نویسند که منظور از «نقص» در زمین، مُردن دانشمندان و برگزیدگان است. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۵۰)

تاکید اسلام بر علم توحیدی

نکته ای که نباید از آن غفلت ورزید و به آن توجه نمود این است که علم از نظر اسلام متفاوت از سایر مکاتب است و اگرچه شباهت هایی نیز وجود دارد و همه ی مکاتب دانستن چیزی که انسان قبلا نمی دانست علم می گویند، اما تفاوت آن ها در این است که، اسلام تنها دانشی را علم می نامد که جهت توحیدی داشته و بر خوف و خشیت او بیافزاید. لذا قرآن کریم در آیه ۲۸ سوره فاطر می فرماید: «... إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ...» یعنی: تنها مردمان دانا و مطیع از خدا می ترسند. (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳)

علم سرچشمه ی پیشرفت های روحی و معنوی

۱. علم سرچشمه تقوا و ترس از خدا

تقوا چیست؟ راه رسیدن به آن کدام است؟ آیا مراتب متفاوتی دارد؟ برای کسب مراتب بالاتر چه کار باید کرد؟ اینها سؤالاتی است مانند سؤالات علوم دیگر که تنها با کسب علم و آگاهی می-توان پاسخ آن را پیدا کرد. چرا دانشمندان از خدا بیشتر می-ترسند؟ به جهت آگاهی آنها از قدرت و عظمت اوست که قرآن در این خصوص می فرماید:

«إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» معنی: «از میان بندگان خدا فقط دانشمندان از او ترس دارند.» (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، فاطر، آیه ی ۲۸)

خشیت به معنی ترسی است که همراه با تعظیم باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ق، ص ۲۸۳). هرچه شناخت انسان نسبت به مخلوقات خدا بیشتر شود و قابلیت-های درون آنها را کشف کرده و بشناسد، در مقابل خالق آنها، بیشتر سر تعظیم فرود می آورد. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۷)

۲. علم سرچشمه زهد

بها ندادن به تجملات دنیا و دوری از تعلقات آن با وجود جذابیت هایش تنها با اتکا بر علم و شناخت میسر است چون کسانی که بدون علم و تنها با تقلید، پا در این میدان گذاشته اند، پس از مدتی منحرف گشته اند (همان، ۱۳۸۸، صص ۴۷ و ۴۸). قرآن کریم می فرماید:

«وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيُؤْتُوا اللَّهَ خَيْرٌ لِمَنْ أَمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُفْلِحُهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ» معنی: آنها که از علم و دانش بهره-ای داشتند، گفتند وای بر شما! پاداش الهی برای کسانی که ایمان آورده اند و عمل صالح انجام می-دهند، بهتر است اما جز صابران آن را دریافت نمی دارند. (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، قصص، آیه ی ۸۰).

در این خصوص امام صادق (ع) می فرمایند: از جمله سخنانی که خداوند تعالی به موسی (ع) فرمود، این بود که بندگان صالح من به اندازه علمشان نسبت به من، در دنیا زهد پیشه می کنند (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۶۷، ص ۳۳۹).

۳. علم، سرچشمه ایمان

اعتقاد به موجودی ظاهراً نامرئی که همه چیز در مقدرات اوست: حتماً با داشتن علم و مطالعه روی آثار و نشانه های او امکان پذیر خواهد بود (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۸) که قرآن درباره آن می فرماید:

«وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» و کسانی که از دانش بهره یافته-اند، می-دانند که آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل شده، حق است و هادی راه خداوند، عزیز و حمید می باشد (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، سبأ، آیه ی ۶).

ایمان عوام از روی تعصب و پیروی است نه از علم و آگاهی، و چه بسا با طرح شبهه-ای بتوان آن ایمان را گرفت ولی صاحب علم، ایمان قوی دارد. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۸)

۴. علم، سرچشمه قدرت

علم و قدرت، عین یکدیگرند. علم، عین قدرت است و قدرت عین علم است و این تفکیکی که انسان میان علم و قدرت می کند، تنها از نظر مفهوم است. اصلاً خود علم، قدرت است و قدرت، علم است؛ بنابراین در ذات پروردگار هر دو به شکل واحد، موجود است (همان، ۱۳۸۸، ص ۴۸). ما می بینیم قرآن در آیه ای که صحبت از علم است می فرماید:

«عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» (نجم، ۵). «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ» (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، نمل، آیه ی ۴۰)

و در آنجا که صحبت از قدرت است، علم را به میان می آورد (مطهری، ۱۳۷۳، ص ۱۹۰). قرآن می فرماید:

کسی که دانشی از کتاب نزد او بود، گفت من آن (تخت بلقیس ملکه سبا) را پیش از آنکه چشم برهم زنی، نزد تو می آورم و هنگامی که آن را نزد خود مستقر دید، گفت: این از فضل و بخشش پروردگار من است. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۸)

امام خمینی (ره) فرمودند: اگر جهان خواران و مستکبران بخواهند در مقابل دین ما بایستند، ما در مقابل دنیای آنها خواهیم ایستاد (خمینی، ۱۳۶۶، ص ۲۲). این جملات، زمانی ایراد شد که ما از نظر ظاهری در ضعیف ترین موضع بودیم ولی علم به قدرت خدا، به مؤمن نیرو و قوت می دهد. (همان، ۱۳۸۸، ص ۴۸)

۵. علم، سرچشمه تزکیه روح

در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری در کنار بینش و بصیرت مطرح است (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۸، ص ۱۱۹). از این رو حضرت ابراهیم علیه السلام از خدا می خواهد:

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» پروردگارا! از میان آنها (دودمان پیامبر) پیامبری از خودشان مبعوث کن تا آیات تو را بر آنها بخواند و آنها را کتاب و حکمت بیاموزد و تزکیه و تربیت کند، زیرا تو توانا و حکیمی (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، بقره، آیه ی ۱۲۹).

از آنجایی که انسان پیوسته در راستای امیال نفسانی و شیطانی قرار دارد، برای خارج شدن از این وضعیت و پاک ساختن روح، نیاز به نیرو و قدرتی اکتسابی به نام علم و معرفت دارد و تا آن را کسب نکند، در جهت تطهیر روحش موفق نخواهد بود. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۹)

۶. علم، سرچشمه صبر و شکیبایی

آگاهی و احاطه علمی، ظرفیت و صبر انسان را بالا می برد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۲۰۳) و قرآن صبر کردن را ملازم با شناخت دانسته و می فرماید:

«وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» و چگونه می-توانی در برابر چیزی که از آن آگاه نیستی، شکیبا باشی (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳، کهف، آیه ی ۶۸).

وقتی که حضرت موسی (ع) از خضر نبی (ع) تقاضای تعلیم علوم را کرد، خضر (ع) جمله فوق را فرمود: شناخت واقعیت و بطن و عمق حوادث، اتکا به نیرویی قابل اعتماد (که این هم با شناخت ممکن می شود) است که صبر به همراه می آورد و این شناخت حتماً با داشتن علم و دانش میسر می گردد. (احتشام، ۱۳۸۸، ص ۴۹)

براساس آنچه که ذکر شد، ایمان، تقوا، زهد، تزکیه، صبر و قدرت در سایه علم و معرفت تحقق پیدا می کنند و با گسترش علم، ارتقاء می-یابند. پس گسترش علم و تولید آن می تواند ایمان و تقوای افراد و جامعه را فزونی بخشد. (همان، ۱۳۸۸، ص ۴۹)

علم، وسیله ی قدرت یافتن کشور های اسلامی

خداوند متعال در آیه ی ۱۲ سوره ی طلاق می فرماید که: «... أَنْ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» (خداوند بر هر چیزی توانا و به احاطه ی علمی بر همه ی امور آگاه است.) (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳) خداوند در این آیه، خود را که بر همه چیز آگاه و توانا است، این آگاهی و توانایی را به واسطه ی احاطه ی علمی می داند و این امر اهمیت علم داشتن را می رساند. همچنین در زیر به بررسی بیانات مقام معظم رهبری و کتاب شرح نهج البلاغه ی ابن ابی الحدید را بررسی می کنیم که این بزرگواران نیز احاطه ی علمی را مهم شمرده اند:

باید کشورهای اسلامی از لحاظ علم و فناوری پیشرفت کنند. گفتم غرب و آمریکا به برکت علم توانستند بر کشورهای دنیا مسلط شوند؛ یکی از ابزارهاشان علم بود؛ ثروت را هم با علم به دست آوردند. البته مقداری از ثروت را هم با فریبگری و خباثت و سیاست به دست آوردند، اما علم هم مؤثر بود. باید علم پیدا کرد. (ابن ابی الحدید، ۱۳۹۴، ج ۲۰، ص ۳۱۹)

مقام معظم رهبری نیز در دیدار شرکت کنندگان در اجلاس جهانی اساتید جهان اسلام و بیداری اسلامی در تاریخ ۲۱ آذرماه ۱۳۹۱ می فرماید: (باید علم پیدا کنید. علم که پیدا کردید، پنجه ی قوی پیدا خواهید کرد. اگر علم نداشته باشید، کسانی که دارای پنجه ی قوی هستند، دست شما را میپنجانند. جوانهاتان را به علم تشویق کنید؛ این کار ممکن است؛ ما در ایران این کار را کردیم. ما قبل از انقلاب در ردیفهای آخرِ آخرِ علمی دنیا قرار داشتیم که هیچ نگاهی به طرف ما جلب نمیشد. امروز به برکت انقلاب، به برکت اسلام، به برکت شریعت، کسانی که در دنیا ارزیابی میکنند، گفتند و در دنیا منتشر شد که ایران امروز از لحاظ علمی در رتبه ی شانزدهم دنیاست.) (آرشیو جامع سایت اینترنتی پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری، بیانات رهبر در تاریخ ۱۳۹۱/۰۹/۲۱)

همچنین ایشان در خطبه ی نخست نماز جمعه ی تهران در تاریخ ۱۴ بهمن ماه ۱۳۹۰ می فرماید: (نقطه ی قوت دیگر، پیشرفت علمی است. عزیزان من! این پیشرفت علمی را دست کم نگیرید. این پیشرفتهای خیلی مهم است. علم، پایه ی پیشرفت همه جانبه ی یک کشور است. این حدیث را من یک وقتی خواندم: «العلم سلطان» علم، اقتدار است. هر کس این اقتدار را داشته باشد، می تواند به همه ی مقاصد خود دست پیدا کند. این مستکبران جهانی به برکت علمی که به آن دست پیدا کردند، توانستند به همه ی دنیا زور بگویند. البته ما هرگز زور نخواهیم گفت، اما علم برای ما به عنوان یک پیشرفت حتماً لازم است.) (همان، بیانات رهبر در تاریخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۴)

تولید علم و پیشرفت علمی جامعه از دیدگاه نهج البلاغه و قرآن

۱. قرآن

این بخش را به دو قسمت تقسیم می کنیم: الف) آیاتی که به صورت مستقیم به علم و پیشرفت علمی اشاره دارند و ب) آیاتی که به صورت غیر مستقیم به علم و پیشرفت علمی اشاره می کنند.

الف) آیاتی که به صورت مستقیم به پیشرفت علمی اشاره می کنند

در این بخش به بررسی آیاتی که خداوند متعال در آن ها به صورت مستقیم مردم را به علم آموزی و پیشرفت علمی دعوت می کند، می پردازیم. برخی از این آیه های شریف در زیر آمده است:

✓ آیه ی ۱۱ سوره ی مجادله: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» معنی آیه: «ای اهل ایمان هرگاه شما را گفتند که در مجالس خود جای را بر یکدیگر فراخ دارید و امر خدا را بشنوید تا خدا بر توسعه ی شما بیفزاید و هرگاه گفتند که از جای خود برخیزید نیز حکم خدا را اطاعت کنید که خدا مقام اهل ایمان و دانشمندان عالم را رفیع می

گرداند و خدا به هرچه کنید آگاه است.» (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳) در این آیه خداوند وعده ی اهدای مقام رفیع را برای افراد دانشمند و اهل ایمان کرده است و این خود نوعی اشاره به پیشرفت علمی می باشد.

✓ آیه ی ۱۰ سوره ی فاطر: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ۝ إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ ۝ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۝ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يُبْورُ» معنی آیه: «هر که طالب عزت است (بداند که) همانا در ملک وجود تمام عزت خاص خدا است (و دیگران همه خوار و ذلیلند) کلمه ی نیکوی توحید به سوی خدا بالا رود و عمل نیک خالص آن را بالا برد و بر آنکه به مکر و تزویر اعمال بد کند عذاب سخت خواهد بود و فکر مکرشان بکلی نابود خواهد شد.» (همان، ۱۳۸۳) در این آیه ی شریفه خداوند شرط رسیدن به عزت را در کار و تلاش و عمل نیک می داند که از آن می توان به پیشرفت علمی تفسیر کرد. به این معنی که هر کس به پیشرفت علمی رسیده باشد و عمل نیک انجام داده باشد به عزت خواهد رسید.

✓ آیه ی ۳۵ سوره ی محمد (ص): «فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكُمُ أَعْمَالِكُمْ» معنی آیه: «پس شما اهل ایمان در کار دین سستی روا مدارید و دعوت به صلح مکنید شما بر کفار غالب و بلند مقام تر خواهید بود و خدا با شماست و از (ثواب) اعمال شما هیچ نمی کاهد.» (همان، ۱۳۸۳) در این آیه ی شریفه خداوند متعال از اهل ایمان می خواهد که سست نباشند و کار انجام دهند و به هیچ وجه با کفار صلح نکنند. از این آیه می توان اقتصاد مقاومتی را نیز تفسیر کرد که اصل اساسی پیشرفت در جامعه می باشد.

✓ آیه ی ۱۳۹ سوره ی آل عمران: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» معنی آیه: «نه هرگز در کار دین سستی کنید و نه از قوت غنیمت و متاع دنیا اندوهناک باشید زیرا شما فاتح و فیروزمندترین مردم و بلند مرتبه ترین ملل دنیا هستید اگر در ایمان ثابت و استوار باشید.» (همان، ۱۳۸۳) در این آیه ی شریفه خداوند به آینده نگری و پیشرفت در آینده را گواه می دهد و مسلمانان را به کا و تلاش و ایمان فرا می خواهد، چرا که رمز پیشرفت ایمان و کار و تلاش است.

ب) آیاتی که به صورت غیر مستقیم به پیشرفت علمی اشاره می کنند

در این بخش به بررسی آیاتی که خداوند متعال در آن ها به صورت غیر مستقیم مردم را به علم آموزی و پیشرفت علمی دعوت می کند، می پردازیم. برخی از این آیه های شریف در زیر آمده است:

✓ آیات ۱۹ تا ۲۲ سوره ی الرحمن: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّوْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾» معنی آیات: «اوست که دو دریا را به هم در آمیخت (۱۹)؛ و میان آن دو دریا برزخ و فاصله ای است که تجاوز به حدود یکدیگر نمی کنند (۲۰). الا ای جن و انس کدامین نعمت های خدایتان را انکار می کنید (۲۱). از آن دو دریا لولو و مرجان بیرون آورد (۲۲).» (همان، ۱۳۸۳) در این آیه خداوند متعال از یک واقعیت علمی پرده برمی دارد و از انسان می خواهد که نسبت به آن تفکر کند و نعمت های خداوند را شکر بگوید.

✓ آیه ی ۲ سوره ی رعد: «لِلَّهِ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۝ هُنَّ أَسْتَوِي ۝ عَلَى الْعَرْشِ ۝ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۝ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۝ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ» معنی آیه: «خداست آن ذات پاکی که آسمان ها را چنانکه می نگرید بیستون برافراشت، آنگاه با کمال قدرت عرش را در خلقت بیاراست و خورشید و ماه را مسخر اراده خود ساخت که هر کدام در وقت خاص (و مدار معین) به گردش آیند. امر عالم را با نظامی محکم و آیات قدرت را با دلایلی مفصل منظم ساخته باشد که شما به ملاقات پروردگار خود یقین کنید.» (همان، ۱۳۸۳) در این آیه ی شریفه خداوند متعال از وجود نیروی جاذبه ی زمین پرده برداری می کند و هزاران سال بعد شخصی به اسم نیوتن با افتادن یک سیب از روی درخت آن را کشف می کند و ...

۲. نهج البلاغه

از امام علی (ع) پرسیدند خیر چیست؟ ایشان فرمودند: «خوبی آن نیست که مال فرزندان بسیار شود، بلکه خیر آن است که دانش تو فراوان و بردباری تو بزرگ و گران مقدار باشد و در پرستش پروردگار در میان مردم سرافراز باشی. پس اگر کار نیکی انجام دهی شکر خدا به جا آوری و اگر کار بدی کردی از خدا آمرزش خواهی» (سید رضی، ۱۳۸۰، حکمت ۹۴، ص ۶۴۵)

در این حکمت آن حضرت با بیانی بسیار شیوا خیر واقعی را به فرد بیان می کند و از فرد مورد نظر می خواهد که بجای افزایش مال دنیوی و فرزند خود، به دنبال افزایش علم و آگاهی اش باشد که باعث افزایش مقام اجتماعی و معنوی فرد می شود و با افزایش علم و آگاهی، فرد بیشتر و بهتر معبود خود را می شناسد و او را ستایش می کند.

مردم و تولید علم

خداوند در آیه ۱۱ سوره ی رعد می فرماید: «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۗ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ ۗ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ» معنی آیه: «هر چیز پاسبان ها از پیش رو و پشت سر بر گماشته که به امر خدا او را نگهداری کنند (و خدا با آن همه مهربانی به خلق) و خداوند حال هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد تا زمانی که خود آن قوم حال شان را تغییر دهند و هر گاه خدا اراده کند هر قومی را به بدی اعمال شان عقاب کند هیچ راه دفاعی نداشته و هیچکس را جز خدا یارای آن که بگرداند نیست.» (الهی قمشه ای، ۱۳۸۳)

با توجه به این آیه که خداوند متعال به روشنی عامل پیشرفت و پس رفت هر جامعه ای را بیان می دارد و این عامل را اراده ی خود مردم آن جامعه می داند و به فرموده ی خودش سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد مگر آن که خودشان بخواهند و با تلاش فراوان خودشان به سمت پیشرفت خودشان قدم بردارند.

در طول تاریخ بارها و بارها مشاهده کرده ایم که اقوام با اراده ی خودشان قدم در تغییر سرنوشت خود نهاده اند و در این راه موفق شده اند. از آن جمله می توان به مردم کشور خودمان در دوران شاهنشاهی پهلوی اشاره کرد که با رهبری امام خمینی (ره) بر ضد ظلم و خودکامگی دولت آن زمان برخاستند و سرنوشتشان را تغییر دادند و حکومت مقدس جمهوری اسلامی ایران را بنا نهادند و گام در قله های پیشرفت جهانی نهادند به صورتی که در دوران پهلوی ما کشوری کاملا وابسته به قدرت های غربی بودیم ولی الان ۵ مین کشور جهان از نظر فناوری نانو هستیم و در سایر علوم نیز به پیشرفت های چشم گیری در زمینه ی علم و تکنولوژی دست یافته ایم.

نتیجه گیری

بنابر آنچه گذشت قرآن و نهج البلاغه همواره مسلمانان را به سوی علم فرا می خوانند و در این راه از روش های مختلفی استفاده شده است که این نشان از اهمیت بالای علم و علم اندوزی در دین مقدس اسلام دارد.

امروزه علم و تکنولوژی حرف اول و آخر را دنیا می زند و هر کشوری که در تولید علم و تکنولوژی پیشگام باشد، زمام همه چیز را در دست می گیرد. پیشرفت علمی یک جامعه به پویایی مردم و خواست و تلاش مردم آن جامعه وابسته است و خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد مگر اینکه خودشان بخواهند و بنابر فرموده ی حضرت علی (ع) به «خیر» برسند. دین مقدس اسلام نیز از پیروان خود همواره می خواهد که به سوی علم و علم اندوزی بشتابند و در این راه از هیچ تلاشی دریغ مدارند.

ما به عنوان مسلمان وظیفه داریم که در راستای عمل به دستورات دینی خود، همواره به سوی علم اندوزی بشتابیم و نسبت به افزایش علم خود تلاش کنیم و با ایمان به خدا و انجام عمل نیک، طبق فرمایش خداوند متعال پیشرفت کنیم تا به کمال برسیم. ان شاء الله.

منابع

۱. قرآن کریم: مهدی الهی قمشه ای (۱۳۸۳)، قم: مرکز فرهنگی انتشارات شاکر.
۲. آرشیو جامع سایت اینترنتی پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری به آدرس اینترنتی: «www.leader.ir/fa/archive?topic=speech»، بخش بیانات مقام معظم رهبری، تاریخ ها: ۱۳۹۰/۱۱/۱۴ و ۱۳۹۱/۰۹/۲۱.
۳. ابن ابی الحدید (۱۳۹۴)، شرح نهج البلاغه (جلد ۲۰)؛ غلامرضا لایقی، تبریز: انتشارات کتاب نیستان.
۴. احتشام، حسن (۱۳۸۸)، «خاستگاه تولید علم در قرآن»، فصلنامه ی دین و سیاست، شماره ی ۲۰ - ۱۹، صص ۵۹ - ۴۵.
۵. خمینی، روح الله (۱۳۶۶)، فریاد برائت، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد (۱۴۱۶ ه.ق)، مفردات الفاظ قرآن؛ تحقیق صفوای عدنان داوودی، دمشق: انتشارات دارالقلم.
۷. سید رضی، نهج البلاغه؛ محمد دشتی (۱۳۸۰)، قم: موسسه ی فرهنگی انتشارات حضور.
۸. شهید ثانی، آداب تعلیم و تعلم در اسلام؛ سید محمدباقر حجتی (۱۳۷۴)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۹. طبرسی، فضل بن حسین (۱۳۶۰)، تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن (جلد ۱۳)؛ جمعی از مترجمان.
۱۰. قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، تفسیر نور (جلد ۲ و ۸)، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۱۱. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ ه.ق)، بحارالانوار (جلد ۱ و ۶۷)، بیروت: انتشارات الوفاء.
۱۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳)، نبوت، تهران: انتشارات صدرا.

The Importance of Generating Science and Solutions for the Scientific Progress of the Society Based on the Quran and Nahj al-Balagheh Guidelines

Kaveh Alamdari^{1*}, Hassan Karimi²

1. Bachelor Student of Educational Science, Allameh Amini Farhangian University of Tabriz (Corresponding Author)

2. Bachelor Student of Educational Science, Allameh Amini Farhangian University of Tabriz

Abstract

This research has been conducted using the library and review method and aimed to investigate the importance of science and scientific progress in Islamic society based on the teachings of the Quran and Nahj al-Balagheh, and different ways to achieve scientific progress on this basis. The researcher has come to the following conclusions:

- The Qur'an uses both direct and indirect ways to invite Muslims to learn sciences and have scientific advancement.
- According to Nahj al-Balagheh's teachings, goodness lies in learning sciences and scientific progress.
- In order to reach the peaks of scientific progress, according to the Qur'an's guidelines, we must perform good deeds with diligence and move towards scientific progress with a wholehearted faith and perfect determination.

Keywords: science, scientific progress, direct and indirect, good, good deed, wholehearted faith
